

**Авангарде и неоавангарде у књижевности и
уметности – југословенски контекст**

Зборник радова

Организатори скупа:

Културни центар Војводине „Милош Црњански”
Институт за књижевност и уметност

Организациони одбор:

др Бојан Јовић
др Ненад Шапоња
др Ива Тешић
доц. др Милош Јоцић
др Снежана Савкић

Уредници скупа и зборника:

др Ива Тешић, научни сарадник, Институт за књижевност и уметност
доц. др Милош Јоцић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
др Снежана Савкић, научни сарадник, Институт за књижевност и уметност

Научни одбор:

проф. др Гојко Тешић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
др Бојан Јовић, научни саветник, Институт за књижевност и уметност
проф. др Бојана Стојановић Пантовић, Филозофски факултет
Универзитета у Новом Саду
доц. др Маја Медан Орсић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
др Жаклина Дувњак Радић, Културни центар Војводине „Милош Црњански”
проф. др Јелена Панић Мараш, Факултет за образовање
учитеља и васпитача Универзитета у Београду
проф. др Бранислава Васић Ракочевић, Универзитет у Новом Пазару
др Маја Рогач Станчевић, Карловачка гимназија

Рецензенти:

проф. др Сања Париповић Крчмар, Филозофски факултет
Универзитета у Новом Саду
проф. др Владимир Вукомановић Растегорац, Факултет за образовање
учитеља и васпитача Универзитета у Београду
др Јована Јосиповић, научни сарадник, Институт за књижевност и уметност

Зборник је резултат научног скупа *Авангарде и неоавангарде у књижевности и уметности – југословенски контексти*, одржаног 18. јуна 2024. године у Културном центру Војводине „Милош Црњански” (Нови Сад).

Аутор ликовних прилога у зборнику је Славко Матковић. Илустрације у зборнику преузете су из каталога *Ich bin Künstler Slavko Matković* (аутор и кустос изложбе Небојша Миленковић; Нови Сад: Музеј савремене ликовне уметности, 2005).

Издавач се захваљује Завиши Матковићу, сину песника и уметника Славка Матковића, јер је уступио илустрације за овај зборник.

Авангарде и неоавангарде у књижевности и уметности – југословенски контекст

Зборник радова

Уредници:

др Ива Тешић
др Снежана Савкић
доц. др Милош Јоцић

Културни центар Војводине
„Милош Црњански“
Cultural Centre of Vojvodina
„Miloš Crnjanski“

Нови Сад

Институт за књижевност и уметност
Institute for Literature and Art

Београд

2024

I
Авангарде...

Садржај

I

Авангарде...

Гојко Тешић

ЧЕТИРИ = ЈЕДАН

или како сам се нашао у митској шуми југо-авангарде и југо-неоавангарде 9

Vasilije Milnović

Zašto kažeš modernizam, a misliš na avangardu? 17

Бојана С. Стојановић Пантовић

Родно кодирање (српских) авангардних покрета 29

Branislava Vasić Rakočević

Odnos avangardnih stvaralaca prema zaumnom, psihopatološkom i društveno neprihvatljivom 41

Жаклина Дувњак Радић

Рефлексије авангарде у путописним репортажама двадесетих година 20. века 49

Јелена Панић Мараш

О једној (не)могућој паралели: Милош Црњански и Растко Петровић 61

Бојан Јовић

Стваралачка преплитања: Александар Дероко као авангардиста 71

Снежана Николић

Новински огласници као цитатна грађа у поезији Душана Матића 85

Антоније Симић

Каталожки поступак у функцији портретисања богова у првој књизи *Бурлеске Господина Перуна боја њрома* Растка Петровића 99

Vladimir B. Perić

Ezoterizam u poetici Dragana Aleksića 109

Катарина Пантовић

Миран Јарц о Францу Кафки 117

Iva Tešić / Maja Medan Orsić

Mistika u ranim radovima Josipa Kulundžića 131

II

... и Неоавангарде

Небојша Миленковић

1968. као прекретница или: шта је то заиста ново
у новој уметности 1970-их 145

Светлана М. Рајичић Перић

Реистички ауто-пут Нови Сад – Љубљана (теоријски осврт
на заједничку уметничку платформу и филозофску основу
словеначке и новосадске неоавангарде) 153

Dragan M. Đorđević

Beskućništvo književnog jugoslovenstva i pokušaji njegovog teorijskog kućenja 167

Маја Рогач Станчевић

Неоавангардна *синкрета* у прози Војислава Деспотова 191

Снежана Савкић

Мриво мишљење: фрагментарни роман „техноестетике” 201

Јована Б. Тодоровић

Еротско у поезији Каталин Ладик 217

Marina Milivojević Mađarev / Milan Mađarev

Srpska avangarda u domenu drame, pozorišta, koreodrame i teatra pokreta 227

Павле З. Зељић

Рецепција историје српске књижевности и (пост)авангардна културна
политика часописа *XX век* 237

Јелена ПАНИЋ МАРАШ

Факултет за образовање учитеља и васпитача Универзитета у Београду
jelena.panic@uf.bg.ac.rs

О ЈЕДНОЈ (НЕ)МОГУЋОЈ ПАРАЛЕЛИ: МИЛОШ ЦРЊАНСКИ И РАСТКО ПЕТРОВИЋ

Апстракт: Рад истражује сличности и разлике у стваралаштву Растка Петровића и Милоша Црњанског. Оба аутора су стасала у доба авангардне стилске формације и објавила најрадикалније песничке збирке међуратне књижевности – *Лирику Ишјаке* и *Ошкровење*. Преокрет у разумевању уметничког дела, разарање стила и језика књижевности, нарушавање, изокретање хијерархије у култури својствени су и једном и другом аутору. Наглашена окренутост ка тематици уочава се у њиховим опусима. И док је Црњански стасао под утицајем немачког експресионизма, код Растка Петровића приметни су више француски утицаји, првенствено дадаизма и кубизма. Искуство Првог светског рата тематизују у романима, а окретање ка другим културама манифестују било кроз путописе (Петровић) или антологијски рад (Црњански). Окренутост ка прошлости код Петровића је првенствено обавијена словенском митологијом, а код Црњанског нашим 18. веком. Кључна разлика између ове двојице аутора открива се у критици песничке збирке *Ошкровење* из пера Милоша Црњанског. Међутим, тачка у којој се њихови опуси спајају су космички елементи, истини за вољу, различито манифестовани – код Црњанског они врхуне у духовној сфери, а код Растка Петровића у телу и уопште оном телесном.

Кључне речи: авангарда, експресионизам, Ихаб Хасан, Октавио Паз, примордијално, космички елементи, *Лирика Ишјаке*, *Ошкровење*.

Опште је познато да авангарду одликује преокрет у разумевању уметничког дела. На плану књижевности то је рушење књижевног кода. Двојица аутора која су у српској књижевности отишли најдаље у овом процесу јесу Растко Петровић и Милош Црњански. Стасали у доба авангардне стилске формације, радили су исту ствар, само на различите начине. Расветљавању тих унеколико различитих начина посвећен је овај текст.

Можда се већ на самом почетку треба позвати на знамениту студију Ихаб Хасана *Paracriticism, seven speculations of the times*, где наводи особине авангарде. У његовој интерпретацији то су: *еројско*, *шехницизам*, *примитивизам*, *дехуманизација*, *експериментализам*, *антиномазија* и *урбаност* (HASSAN 1984: 48–52). Уколико бисмо желели да одемо корак даље анализирајући *особине* авангарде, чини се да би се указало како се својства авангарде која Хасан наводи на извештај начин налазе и у опусу наших аутора. С тим што треба рећи и то да је, рецимо, еротско присутно код обојице аутора, али различито уобличено, као, уосталом, и урбаност и експериментализам. Хасан сматра да целокупна

литература може садржати еротске мотиве, али да су модернисти (како он зове авангардисте) сексуалност огревали чак и са „унутрашње коже”, те да је ослобођење либида у ствари нови језик гнева или жеље док је љубав постала наговештај стања сличног болести попут приказивања садомазохизма, солипсизма, нихилизма и различитих аномалија (рецимо Црњански у *Причама о мушком* или Растко Петровић у *Бурлески Перуна Госјодина Боја Грома*). Примитивизам о ком Хасан говори условљава повратак на оно примордијално које омогућава сликање оне врсте садржаја за које авангарда обнавља интересовање (ритуал, мит, архетипови и сл.) и то је нешто што је више својствено опусу Растка Петровића, било да је реч о поезији или прози. Управо овај аутор у нашој књижевности на различите начине обнавља интересовање за примордијално, а о митском и архетипском у опусу оба аутора и те како се може размишљати. Дехуманизација, опет, омогућава сликање рубних стања, чему је авангарда склона. Експериментализам омогућава да се преко иновације и промене унутар естетских категорија, новим језиком, а у ствари стилем, пева и пише (илустративан пример може бити управо Црњансков путопис *Љубав у Тоскани* или дело *Људи њоворе* Растка Петровића, на плану поезије новим језиком, стилем испеване су збирке *Лирика Ишјаке* и *Ошкровење*). Антономазија у свом *рушишљском* маниру свих конвенција и правила, закона и прописа омогућава нове, до тада неоткривене теме којих има у опусу и једног и другог аутора. Урбанизам се, као такав, своди на владајући образац индивидуализма у граду и испољава се на најразличитије могуће начине – код Растка Петровића наглашено у делу *Са силама немерљивим*, а код Црњанског безмало у целокупном опусу.

Идеал у авангарди постаје тематика песме. С тим у вези, обојица су својим првим песничким збиркама изазвали бурне реакције на књижевној сцени или како то већ тврди Тодор Манојловић за *Лирику Ишјаке*, а исто се може рећи и за *Ошкровење*, „фрапирала је слободом казивања ствари које се дотле у стиху нису смеле ни поменути” (Манојловић 1985: 304). Иначе, обе збирке су изазвале згражавање ондашње јавности и јаке отпоре праћене негативним критикама.

Поред тога, истакнимо да је у авангарди језик и стил књижевности разорен, разорена је слика, рима, опкорачење, строфа. Све су то применили Милош Црњански и Растко Петровић у својим песничким збиркама *Лирика Ишјаке* (1919) и *Ошкровење* (1922). Обе збирке величају тематику песме, па је самим тим важније оно шта се каже, чиме су на трагу авангардних стремљења.

Разарање хијерархије у култури, такође једна од тенденција авангарде, присутна је код Црњанског и Петровића, а можда најсликовитије уобличена на корицама *Ошкровења*, објављеног 15. 12. 1922. године, у начину како је приказан Исус Христ. Код Црњанског то се види у полемичком односу према видовданској етици и разарању књижевних конвенција и система вредности канонизоване културе.

Циљ разарања језика у авангарди је побуна против традицијских оквира. У опусу Растка Петровића илустративан пример је песма „Јади јунакови”, која спаја две тенденције присутне у његовом целокупном опусу, а то су

кубо-футуристичка и фолклорна (песма није објављена засебно, већ при крају *Бурлеске*), са јасном ликовном конструкцијом (два спојена левка) и величањем крика који може бити и онај крик са којим долазимо на свет али и крик ужаса над овим светом. Сетимо се да је циљ разарања језика, који на различите начине остварују наша два авангардна уметника, антитрадиционализам, с тим што се уједно разарају и строфа и рима и појављују се слободне речи без синтаксичке организације.

Обе песничке збирке, *Лирика Ишаке* и *Ошкровење*, величају оригиналност уметничког дела, чему је авангарда посебно тежила и обе разарају неке устаљене представе. Отуда као да постоји сагласност проучавалаца збирки о извесном радикалном духу промена, премда треба рећи и то да је *Лирика Ишаке* прва збирка авангардне поезије код нас. Управо стога се чини да оцена коју о *Лирици Ишаке* изриче Гојко Тешић, указујући на сам аспект „поетичког радикализма”, који је по њему почетак новог духа и исходиште новог ритма, нове мелодије, новог језичког прелома и нове поетске синтаксе (Тешић 2009: 237), јесте у потпуности утемељена и може се исто тако односити и на збирку *Ошкровење* Растка Петровића. То што овом оценом доминира епитет *новој*, сугерише ново виђење и самим тим уопште разумевање књижевности и књижевног текста које нам је остало од авангарде.

У историји наше књижевности већ је примећено да је Црњански стасао под утицајем немачког експресионизма, а Растко Петровић под француским утицајима, првенствено дадаизма и кубизма, па испада да је Растко Петровић пренео дадаистичка искуства пре осталих у нашу књижевност. То је уједно и основна разлика међу њима. Чак и када на плану песничког језика или приповедних поступака раде исту ствар, они то чине на различите начине. Илустративан пример могу бити управо романи *Дневник о Чарнојевићу* и *Са силама немерљивим*. Неколико година пре Растка Петровића, Милош Црњански је у *Дневнику о Чарнојевићу*, користећи поступак двоструког сна, успоставио две равни приповедања, па она која се доводи у везу са Чарнојевићевим именом има доминантна суматраистичка значења у духу поетике Црњанског. Тако и Петровић у *Силама немерљивим* кроз уметнуту причу коју Стеван стидљиво прича, саопштава и нека своја поетичка становишта.

Оба аутора тематизују у делима искуство Првог светског рата. Растко Петровић још као гимназијалац на Крфу објављује своје прве песме, а у роману *Дан шестји* доноси искуство Првог светског рата, баш као што то чини Црњански у *Дневнику о Чарнојевићу*. С тим у вези, подсетимо да су у библиотеци *Албајрос*, чији су уредници били Тодор Манојловић и Станислав Винавер, објављени *Дневник о Чарнојевићу* као прва, а *Бурлеска јосиодина Перуна боја Грома* као трећа књига (друга је *Громобран свемира* Станислава Винавера). У оба ова кратка романа аутори су разорили јединство времена, простора, ликова и приче, тј. дефабуларизација прозе је на делу, као и разарање јединства лика. Уједно, *Дневник* је и први роман у српској књижевности који је писан поступком карактеристичним за авангарду.

Познато је да уметност авангарде скида са пиједестала естетичку категорију лепог, доводећи је у исту раван са категоријом ружног, што се уочава у *йрвом чину* стваралаштва Милоша Црњанског (било да је реч о *Дневнику о Чарнојевићу*, *Причама о мушком* или *Лирици Ийаке*), али исто тако и у *Ойкровоњу* или *Бурлески* Растка Петровића. Напоменимо да је ружно врло често скопчано са гротескним, кога има и код једног и код другог аутора.

Мешање жанрова присутно је код обојице, као и приближавање стиха прози, тј. поетизација прозе, која је наглашена у *Сеобама*. Само подсетимо да обојица пишу поеме (поема *Вук* Растка Петровића као изразит пример или, на пример, *Сйфражилово* Милоша Црњанског). И један и други се служе поступком декомпоновања и рекомпоновања, било у стиху или у прози.

Још једна одлика авангарде уочава се код обојице наших стваралаца, а то је окретање ка далеким културама. Код Растка Петровића уочљиво у путопису *Африка*, код Црњанског, рецимо, проучавање јапанске и кинеске поезије (*Аниолоија кинеске лирике*, *Песме сйароі Јайана*). Поред тога, Петровић се окреће и ка нашој култури, тј. средњовековном наслеђу, као и заборављеном фолклору у виду брзалица, игре речима и сл. На тај начин, активира се и запостављено инфантилно искуство и отвара се простор ка истраживању наивног, као и, уопште, интересовање за све што није у систему рационалне грађанске културе.

Растко Петровић је посебно истраживао словенску митологију, коју је после уградио у своја остварења, чиме његово дело садржи дијакхронијско памћење културе, што је још једно својство авангарде. Поред уметничких дела која тематизују словенски неомитологизам, пише и есеје, на пример „О пореклу Словена”. Отуда се у његовом опусу сусрећу и ремитологизацијске представе и архетипске слике, о чему сведоче написи о нашој народној књижевности, а инспиришу га народни вез и уметнички реликти из скопске Црне Горе.

Важан аутор за авангарду је Фридрих Ниче и његово дело *Рођење ийраидије*, управо стога што пажњу скреће на дионизијски принцип у књижевности, хаос и неред, наглашавање страсти и нагонског. Дионизијски принцип среће се и код Црњанског (чак и у позним делима, попут *Друје књије Сеоба*, где се госпођа Божић и Павле Исакович могу тумачити преко дионизијског, с тим што је у обликовању лика Павла Исаковича пре реч о дијалектичком односу аполонијског и дионизијског) и код Петровића (може се пратити од *Бурлеске* па надаље). Поред Ничеа, још један аутор је извршио снажан утицај на ауторе авангарде, а то је Анри Бергсон, о чијим концепцијама интуиције која долази на место појмовног размишљања, интелигенције и животног елана можемо размишљати поводом оба аутора.

Поред *Ойкровоња* и *Лирике Ийаке*, као радикални експерименти могу се посматрати и *Приче о мушком* и *Бурлеска*, где су словенски богови дати у истој равни као поједини јунаци у *Причама о мушком*. Споменимо да се делови приче *Лејенда*, која се појавила 1919. године у часопису *Савременик* под насловом *Лејенда о мушком*, изостављају у верзији из збирке. Гојко Теших сматра да у *Причама о мушком* није само наслов приче окрњен, него и један њен део, као

последица онога што је критика препознала као удео „порнографије у прози Црњанског”, што доводи до (само)цензуре. Изостављени део се односи на енглеску краљицу Јелисавету и осликава различите, по правилу забрањене, аспекте сексуалности, те је вероватно то и био разлог избацивања овог дела из верзије објављене у збирци. Ради потпунијег увида, навешћемо *одстрињени* део у целости:

и уживала са војводама својим, а више пута и са женама својим, па и хатовима и измученим псима својим. А она је исто тако страсно јаукала под пољупцима војводе јуначког, као и у миловању свог свиленог, умиљатог пса који беше научио стотину медених, блудних, љубавних игара о којима су њене жене шапутале дршћући од страха. (Црњански према Тешић 2009: 197)¹

На трагу сличних мотива, у *Бурлески* уочавамо да словенски богови не познају родбинске односе нити знају за рај.

И један и други аутор су на различите начине разарали језик. Црњански је, вероватно под утицајем немачких експресиониста, издвајао одређене реченичне делове и специфичним поступцима у синтакси разбијао логичку структуру коју синтакса оличава. Код Растка Петровића пре су на делу промене у односу субјекта и објекта, па објекат задобија својства субјекта, а субјекат објекта.

Познато је да се авангардни покрети објашњавају уз помоћ манифеста. *Пробуђена свесћ* (*Југа*), интегрални део збирке *Ойкровење*, може се читати и као авангардни манифест на начин као што је то Црњансково *Објашњење Суматре*. Још неки текстови Растка Петровића могу се разумевати као манифести, попут „Споменика путевима” из 1922. године. Ако је код Црњанског реч о суматраизму, код Петровића је реч о космизму који је проистекао из веровања у надмоћност сила које много пре него карактери одређују (детерминишу) судбину. Гојко Тешић је мишљења да се поводом Петровића може говорити о његовом *синтхетизму* као посебном авангардном *изму* који у себи садржи и кубизам и дадаизам и експресионизам и хипнизам и зенитизам и надреализам кога открива пре надреалиста (в. Тешић 2009: 241).

Треба истаћи да се о космичким елементима може размишљати и поводом опуса Милоша Црњанског, само што су различито манифестовани него код Петровића. Могло би се рећи да код Црњанског космизам стреми ка висини, а код Растка Петровић ка дубини, илити да Црњански иде ка духу, а Петровић ка телу, али и да оно што Црњански налази у духу, Растко Петровић проналази у телу.

Уосталом, довољно је погледати завршетак *Романа о Лондону*, који је донекле сличан завршетку *Дана шестгој*, не само стога што су и Растко Петровић

¹ Изгледа да је и сам Црњански био свестан шокантности садржаја, те тако у *Ишаци и коментари*ма у „Коментару уз ’Мизеру’” напомиње да му је причу Бенеших штампао у *Савременику* и да је чак намеравао, будући да му се јако допала, да је штампа у луксузном издању, међутим до тога није дошло, те додаје: „У оригиналу, та проза је била страшно скабродна. Она је после, ретуширана, штампана у збирци *Приче о мушком*” (Црњански 2008а: 195).

и Милош Црњански, упркос свему, тј. промењеним поетичким и друштвеним околностима, остали блиски својим авангардним почецима, него зато што Стеван Папа Катић, на страницама које су вероватно непоновљиве у нашој књижевности, умире спокојно, сједињавајући се са природом од које и постајемо, умире док га код куће чека трудна жена, баш као и Рјепнин, који живот окончава не погођен од залуталог пуцња намењеног јелену, који онда постаје и хтонско биће, већ од *сила немерљивих*, исто тако сједињавајући се са природом, и то онда када га у Новом свету, оном где је Стеван Папа Катић, чека жена са нерођеним дететом. То је место у ком се укрштају космички елементи приповедања Петровића и Црњанског.

Како Ђорђевић Вуковић тврди, Растко Петровић је био опседнут 'тајном рођења', 'тајанственим животом тела', биолошким и физиолошким странама живота, настојао је да психичке појаве сведе на физиолошке или да открије њихову потпуну узајамну повезаност.

Исти проучавалац, пишући о стваралаштву Петровића, примећује да је након дела *Бурлеска* и *Откроење* застао и као и други 'модернисти' имао је да одговори на питање: шта сада?² У контексту питања *шта сада?* могу се читати *Силе немерљиве*, које су током 1927. године излазиле у наставцима у *Српском књижевном гласнику*, када је уредник био нико други до Богдан Поповић, те трагати за врстама *експерименција* које Растко Петровић спроводи у овом кратком авангардном роману. Он наставља започети експеримент са жанром романа тако што, овај пут, узима оквир романа са темом из грађанског живота, радо писаних у европској књижевности између два светска рата.

И Милош Црњански је застао после *Дневника* и *Лирике Ишак* и одговор на питање *шта сада?* представљају романи *Сеоба* (1929), *Кай шћанске крви* (излазио прво у периодици током 1932. године) и *Сузни крокодил* (недовршен роман, објављен у периодици током 1931. године).

Занимљива је и кратка цртица у часопису *Савременик* потписана иницијалима В. Ч. из 1964. године поводом објављивања *Сила немерљивих* и *Људи ѿворе*, у којој се наглашава јак ауторски моменат прочитан у томе што је Растко Петровић у оба дела

покушао да разјасни своје дубоко личне проблеме. Они су га до те мере заокупљали да је свака књижевна форма, ма колико специфична била, ипак давала Петровићу могућност да је развије својим емоцијама и снагом талента. Зато се у његовом случају не може говорити о чистој прози. (Чолановић 1964: 112)

У прилог томе да нема чисте прозе сведочи и окретање ка историјској тематици, које је присутно код оба аутора. Код Црњанског се тај процес може пратити од *Сеоба*, да би врхунац имао у *Друјој књижи Сеоба*, а код Растка Петровића

² Након романа *Са силама немерљивим* настао је спис *Осам недеља*, први део *Дана шестих* (написан 1935. године, а за живота аутора није објављен), путопис *Африка* из 1930. године и проза *Људи ѿворе* из 1931. године, последње за живота објављено дело Растка Петровића.

историјска дешавања провејавају у *Дану шестом*. Уосталом, познато је да је Црњански читао и проучавао *Мемоаре* Симеона Пишчевића, а Петровић Луја Лежеа и *Несћорову хронику*, које уграђује најпре у *Бурлеску*.

Још један заједнички мотив својствен је обојици аутора, а то су пут и путовање, који се могу доследно пратити у њиховим опусима. Можда не треба заборавити да су и Црњански и Петровић писали књижевну и ликовну критику и то је још једна сличност између њих двојице, премда то и није било неуобичајено за ауторе стасале у авангарди.

Личност са којом су на одређен начин повезани обојица јесте Марко Ристић. Ми се овом приликом нећемо бавити Ристићевим критикама њихових дела. Напоменимо само да је поводом романа *Са силама немерљивим* истакао аспекте који се на одређен начин могу односити и на целокупан Петровићев опус. Наиме, Ристић тврди да

и поред својих очевидних слабости, оно је, међутим, једно неоспорно значајно дело, по свему што је у њега увео Растко Петровић од својих фантазама, од својих песничких и животних (егзистенцијалних) брига и егзалтација, од своје раздражене осећајности, од својих жуди, својих усхићења и својих горчина, свог наивног и страшног схватања света, своје примарне али чулне онтологије, својих фикс-идеја и својих каткада трагично јалових дрхтаја. (Ристић 1977)

Тај исти Марко Ристић је прогласио Црњанског мртвим песником у есеју *Три мртва њесника* и, на можда још увек неразјашњене начине, мењао одређене делове *Дана шестог*. Треба рећи и то да је есеј „Хелиотерапија афазисе” Растко Петровић објавио 1923. године и да је у његовом настанку учествовао и Ристић. Уопште, везе Марка Ристића и Растка Петровића, првенствено, па потом и Милоша Црњанског, на различитим нивоима су заплетене. Можда баш стога што је након завршетка Другог светског рата имао специфичан однос према Растку Петровићу, о његовом аутентичном осећању живота вероватно је најлепше писао, нимало случајно, Марко Ристић:

Волео је живот чудном једном страшћу, тоталном, упорном и ломном, телесном, радосном и несрећном, као што се воли загрљена а ипак за навек недостижна жена. Сећам га се, свог великог другара из младости, сећам га се увек таквог, и свеједно да ли веселог или очајног, таквог, несрећно заљубљеног. Несрећно заљубљеног у живот, у величанственост и трагику живота, у т а ј н у р о ђ е њ а, у уживање и патњу живота, голог живота, саме кржаве чињенице рађања, живљења и давања живота, али и у стравично и фасцинантно искушење смрти. (Ристић 1957: 553)

На концу истакнимо да је могуће новине авангарде, а онда и раног дела Милоша Црњанског и Растка Петровића, посматрати тек као један вид модерности која се рађа са модерним добом. Задубљени у суштину модерности уочавамо, како је то уосталом истакао Октавио Паз у студији *Children of the Mire*, *кријичку сјраси* која је уједно и критика и страст, двострука негација, врста креативне самодеструкције. Модерно доба би тако било време сепарације,

одвајања. У случају авангардне стилске формације, то би, заправо, био покушај одвајања од традиција дотадашњих књижевних система и покушај стварања једног потпуно новог, у ком су се, наравно, нешто касније ипак уочиле извесне везе са претходним раздобљима, јер је, да се послужимо Пазовом метафором, та креативна деструкција ипак довела до нове конструкције, па је двострука негација условила какво-такво потврђивање претходних књижевних периода. Сама модерност је по Пазу двосмислена, са нерешеном тензијом између поезије и модерног доба, па је и модерна литература критичка литература (код Црњанског нарочито уочљиво у циклусу „Видовданске песме” *Лирике Ишак*) и настаје са самом критиком модерности. Отуда нова поезија Црњанског и Петровића доноси и нов начин осећања и живљења уопште. Њихове песничке збирке готово да не остављају недоумицу да је „мало нове песме” у српску књижевност унело нови сензибилитет и нов однос према природи, који, заправо, доводе до *искривљења* видљиве реалности у корист трагања за неком другом реалношћу или измишљања неке друге реалности. Паз уочава да је егзалтација природом у исто време и морална и политичка критика цивилизације, али уједно и афирмација примордијалног, што је у целокупном Петровићевом опусу више него очигледно.

Када смо већ код Петровићевог инсистирања на природи, управо се преко овог момента може прочитати и линија разграничења између Црњанског и Растка Петровића. И у томе нам помажу не само дела једног и дела другог, већ првенствено критика *Ошкровоња* из пера Милоша Црњанског објављена 1923. године. Црњански истиче „лицемерну забринутост за друштво”, тј. негативне реакције које је ова књига изазвала и додаје: „Уверен сам, кад бих сутра једну од најлепших сура Корана објавио под именом Р. Петровића, да би се нашло доста критичара да и то прогласе за неразумљиву бесмислицу” (Црњански 2008: 428). По њему збирка није проглас неке анархистичке групе (за шта су је оптуживали), већ је логичан след развоја наше књижевности и поезије. Два су нивоа замерки које Црњански истиче поводом *Ошкровоња* и могле би се читати не само као критика него и као инсистирање Црњанског на оним аспектима до којих је њему стало, а то су стил и однос према телу и телесности уопште. Када Црњански пише: „Хтео би – каже писац – да му књига буде као хлеб и вода, и одмах додаје све телесне функције. Заиста, бесови, врућине и јад хлеба распињу ту књигу. *Али мудрости, тишине и невидљиве блајости и моћи воде, нема*. Мисао га – каже он – само дражи. Од сада ће мислити помоћу бутина, колена” (Црњански 2008: 424, подвлачење је наше), он заправо каже да необично пуно држи до онога чега има у његовим стиховима, а код Петровића нема, тј. до „мудрости, тишине и невидљиве блајости и моћи воде”. И док су код Црњанског егеризам и суматраизам на делу, код Петровића је велика екстаза заправо пут ка великој уметности. Отуда и нова сензуалност коју доноси, „нека страшна пантеистичка чулност” резултира у песмама „сексуалног, натуралистичког, младићког” (Црњански 2008: 425), па је и љубавна лирика потекла „из утробе” и представља „телесни крик распојасане генерације која игра над мртвима” (Црњански

2008: 425). То је оно што Црњанском смета, јер је код њега чулност различито уобличена, као, уосталом, и љубав. „Утробе” код Црњанског чак и када има, она је по правилу обавијена нарацијом или стиховима који су ту да је склоне из првог плана, а да оно што Црњански именује као мудрост буде, заправо, у првом плану. Друга замерка коју Црњански износи односи се на стил и просто на склапање стихова или, како он то већ тврди за Растка Петровића, „ачење и огромна несолидност у песничком занату”. Разлози за то се јасно виде када се упореди слободан стих Црњанског и слободан стих Растка Петровића. Свега онога чега нема код Црњанског, има код Петровића и обрнуто, с тим што ритмичност, мелодичност остају на страни стихова Црњанског. Управо због ових разлога збирка *Ойкровоње* за Црњанског, поред свега, чини се да је нека збуњена синтеза (Црњански 2008: 422) пуна збрке и нејасности и мале несигурности у изразима (Црњански 2008: 424). Уопште узев, критички тон који провејава у писању Црњанског поводом Петровићеве збирке може се разумети на начин да „радикални авангардиста Црњански схвата да се у том пројекту песнички производи морају тумачити ваљаним и релевантним критичким мерилима” (Тешић 2009: 278).

На крају рецимо и то да Милош Црњански једном приликом изјавио да је испунио своју судбину, а Растко Петровић на самом крају дела *Људи јоворе*, последњег за живота објављеног дела пише: „Не, ја не бих хтео да се може поново почети. То може бити јединствена ствар... Јединствена” (Петровић 1994: 94). Ови искази се могу разумети и на начин да упркос свој силини и лепоти коју живот носи, та тежина немогућности досезања живота у *шојалиишеишу*, животе боји (метафизичком) чежњом за изгубљеном трансценденцијом, једним другим, другачијим животом од овог који нам је дат. Тај другачији живот Растко Петровић проналази у природи и њеним тајнама, а Црњански у Суматри и сну о Русији.

Литература:

- Вуковић, Ђорђевије. 1985. „Романи Растка Петровића”. *Оіледи о срјској књижевности*. Београд: Нолит.
- Манојловић, Тодор. 1985. „Сећање на књижевни Београд пре четири деценије”. *Основе и развој модерне поезије*. Београд: Завод за издавачку делатност „Филип Вишњић”.
- Панић Мараш, Јелена. 2017. *Еројско у романима Милоша Црњанског*. Београд: Службени гласник,
- Панић Мараш, Јелена. 2009. *Град и сјрасі*. Београд: Службени гласник.
- PAZ, OCTAVIO. 1991. *THE CHILDREN OF THE MIRE, MODERN POETRY FROM ROMANTICISM TO THE AVANT-GARDE*. CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS, AND LONDON, ENGLAND: HARVARD UNIVERSITY PRESS.
- Ристић, Марко. 1957. „Растко Петровић”. нови сад: *Лейојис майице срјске*. број 6. јун 1957: 553–557.
- Ристић, Марко. 1977. „Белешка Марка Ристића за роман *Са силама немерљивим*” (белешка). *Са силама немерљивим*. Растко Петровић. Београд: Нолит. 203–206.

- Тешић, Гојко. 2009. „Случај *Лирике Ийџаке* Милоша Црњанског”. *Српска књижевна авангарда, књижевноисторијски контекст (1902–1934)*. Београд: Службени гласник, Институт за књижевност и уметност.
- HASSAN, Ihab. 1984. *PARACRITICISMS, SEVEN SPECULATIONS OF THE TIMES*. UNIVERSITY OF ILLINOIS PRESS: URBANA AND CHICAGO.
- Црњански, Милош. 2008. *Есеји*. приредио Мило Ломпар. Београд: Октоих, Штампар Макарије.
- Црњански, Милош. 2008. *Лирика Ийџаке и коментари*. приредио Мило Ломпар. Београд: Октоих, Штампар Макарије.
- Црњански, Милош. 1923. „*Ойкровање* Р. Петровића”. *Српски књижевни гласник*. књ. VIII/5. 1. III/1923.
- В. Ч. „Новембар у књижевности српскохрватског језичког подручја”. *Савременик*. година 10. књига 19. БРОЈ 1. јануар 1964: 112.

ABOUT ONE (IM)POSSIBLE PARALLE: RASTKO PETROVIĆ AND MILOŠ CRNJANSKI

Summary: The paper explores the similarities and differences in the creativity of Rastko Petrović and Miloš Crnjanski. Both authors came of age in the age of avant-garde stylistic formation and published the most radical poetry collections of interwar literature – *Lirika Itake* and *Otkrovenje*. The upheaval in the understanding of the work of art, the destruction of the style and language of literature, the hierarchies in culture are characteristic of both authors, as well as the emphasis on the topic. And while Crnjanski grew up under the influence of German Expressionism, Rastko Petrović was more influenced by French influences, primarily Dadaism and Cubism.

The experience of the First World War is thematized in novels, and the turn towards other cultures is manifested either through travelogues (Petrović) or anthology work (Crnjanski). The focus on the past is all the more emphasized, so with Petrović it is primarily wrapped in Slavic mythology, and with Crnjanski in our 18th century. The key difference between these two authors is revealed in the criticism of the poetry collection *Otkrovenje* from the pen of Miloš Crnjanski. However, as the end of the work points out, the point where their works come together is the cosmic elements, truth be told, manifested differently – in Crnjanski they peak in the spirit, and in Rastko Petrović in the body and the physical in general.

Keywords: avant-garde, expressionism, Ihab Hasan, Okavio Paz, primordial, cosmic elements, *Lirika Itake*, *Otkrovenje*.

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА ОДРЖАНОГ
18. јуна 2024. године

Издавачи

Културни центар Војводине „Милош Црњански”
Нови Сад
Институт за књижевност и уметност
Београд

За издаваче

Ненад Шапоња
Бојан Јовић

Уредник издавачке делатности

Мирко Себић

Лектура и коректура

Ива Тешић

Коректура енглеског текста

Никола Кајтез

Илустрација на корицама

Славко Матковић, *Маил арт сандук / Mail art box*, 1981

Прелом и припрема за штампу

Бранко Страјнић

Тираж

300

Штампа

Сајнос д. о. о, Нови Сад

ISBN 978-86-82096-91-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41.09"19/20"(082)
7(497.11)"19/20"(082)

АВАНГАРДЕ и неоавангарде у књижевности и уметности : југословенски контекст : зборник радова [са научног скупа одржаног 18. јуна 2024. године] / уредници Ива Тешић, Снежана Савкић, Милош Јоцић ; [коректура енглеског текста Никола Кајтез]. - Нови Сад : Културни центар Војводине "Милош Црњански" ; Београд : Институт за књижевност и уметност, 2025 (Нови Сад : Сајнос). - 257 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-82096-91-7

а) Српска књижевност - 20-21. в. - Зборници б) Уметност - Србија - 20-21. в. - Зборници

COBISS.SR-ID 172748297